
Сергій Пивоваров

доктор історичних наук, професор,
заступник генерального директора
Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника з наукової роботи;

Віталій Калініченко

аспірант кафедри етнології, античної
та середньовічної історії факультету
історії, політології та міжнародних відносин
Чернівецького національного
університету ім. Ю. Федьковича
м.Чернівці

БРОНЕБІЙНІ НАКОНЕЧНИКИ СТРІЛ З РУХОТИНА (уроч. Корнешти)

У статті автори подають всебічну характеристику досить рідкісних бронебійних наконечників стріл, які за зовнішнім виглядом бойової головки є трикутно-трюхлопастними. Вони були виявлені на Рухотинському городищі (уроч. Корнешти) впродовж досліджень 2004-2009 рр. Автори подають їх детальний конструктивно-морфологічний аналіз, проводять типологічну характеристику. Даний тип озброєння дальнього бою дозволяє простежити розвиток військової справи у Центрально-Східній Європі періоду раннього середньовіччя.

Ключові слова: Середнє Подністров'я, Перша Болгарська держава, Хазарський каганат, озброєння, наконечники стріл, інтерпретація.

Серед найбільш важливих проблем, які стосуються еволюції військової справи у період раннього середньовіччя є ті, які безпосередньо стосуються озброєння того часу. Адже, саме озброєння відіграло вагомий роль у вирішенні військових конфліктів. Чільне місце в той час у військах середньовічних держав займало озброєння дальнього бою, до якого відносяться наконечники стріл, деталі луків, колчанів тощо. Даний тип зброї був досить популярним у середньовіччі, тому поступово і відбувалася його еволюція.

Окрему категорію озброєння дальнього бою становлять наконечники стріл. Вони дозволяють визначати етнічну приналежність, рівень розвитку захисної зброї різних історичних періодів, а також простежувати тактику та стратегію ведення бою. Важливим компонентом у дослідженні наконечників стріл є характеристика їх бронебійності, так як вона дозволяє проаналізувати еволюцію захисного обладунку на окремих територіях, проникнення окремих типів бронебійних наконечників стріл на територію існування різних військових культур.

Бронебійні наконечники стріл були широко поширені у народів Східної Європи та Азії з I тис. н.е. Їх поява та поширення були пов'язані передусім з поширенням залізної кольчуги, яку прості плоскі в перетині пера наконечники стріл вже не могли пробивати [23, с. 56]. Їхній асортимент різний. За О. Медведєвим, це типи 12-27 та 75-106. Усі бронебійні наконечники стріл мають масивну бойову головку, яка в перетині має вигляд трикутника, квадрата, ромба, прямокутника, шестикутника або круга. Окрім того простежується чітка еволюція зміни форми бронебійного проникателя окремого типу наконечника стріли на різних етапах розвитку військових культур на окремих територіях.

Серед найбільш важливих типів бронебійних наконечників стріл, які здійснили величезний вплив на еволюцію озброєння як дальнього бою, так і захисного на теренах Центрально-Східної Європи є наконечники з трикутно-трюхлопастною формою бронебійної головки. Вони ще не знайшли свого належного висвітлення та аналізу в історіографії, так як даний тип наконечників, характерний для кочівників епохи раннього середньовіччя Північно-Східного Причорномор'я, є досить рідкісною знахідкою на археологічних пам'ятках VII-IX ст. на території Центральної та Східної Європи. Спеціальне комплексне дослідження даного типу наконечників стріл відсутнє. Окремо вони згадуються у роботах А. Криганова [18, с. 52-62; 19, с. 98-114], О. Медведєва [23], В. Аксьонова

[1, с. 116-117; 2, с. 39-51; 3, с. 34-40; 4; 5, с. 191-218], С. Плетнєвої [27], О. Приходнюка [28], В. Міхеєва [24; 25, с. 158-173], А. Дмитрієва [20; 13, с. 52-57], В. Колоди [16, с. 30-36], Ю. Кухаренка [21, с. 33-50], Г. Белорибкіна [6], В. Бережинського [7], О. Комара, О. Сухобокова [17, с. 212-231], А. Дегтяра [11, с. 239-243] та ін.

Важливим є те, що вищезгадувані наконечники стріл трапилися також і на території Пруто-Дністровського межиріччя під час досліджень городища поблизу с. Рухотин (уроч. Корнешти). Фортифікації укріплення, від яких збереглася система масивних валів та глибоких ровів, становлять собою доволі унікальну оборонну систему (рис. 1). Вони розташовуються на високому місці у північній частині однойменного села. Центральний майданчик городища має розміри 220×170 м і обмежений валом, а з напільного боку проходять ще три вали. Городище має прямокутну форму і численні аналогії. Матеріал, виявлений на пам'ятці попередньо датується VIII-X ст.

На території Рухотинського городища за весь період його досліджень було виявлено досить значну кількість предметів озброєння як дальнього, так і ближнього бою. Зокрема було знайдено близько 150 наконечників стріл різних типів. Усі вони поділяються на черешкові та втульчасті [14, с. 254-277]. Третину з них становлять вищезгадані бронебійні трикутно-трьохлопастні наконечники стріл (рис. 2). Саме їхній всебічній характеристиці і присвячена дана публікація.

Перший наконечник стріли (рис. 2, 1) має довжину 10,4 см, довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 6 см; до черешка – 6,8 см, довжина черешка 3,2 см. Щодо симетричних даних наконечника стріли, то усі грані мають довжину 0,6 см, товщина граней становить 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,6 см, діаметр упора – 0,9 см, діаметр бойового бронебійного вістря стріли становить 1 см, діаметр черешка 0,5 см, пропорції наконечника стріли – 1:9. Маса наконечника становить 16,3 г. Не деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 2) довжиною 8,2 см також не деформований. Довжина від вістря бойової головки до черешка становить 5,9 см. Довжина черешка – 3,5 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,3 см. Товщина однієї грані становить 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,7 см. Діаметр упора становить 0,8 см, діаметр бойового бронебійного вістря становить 1 см, діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:9. Маса наконечника становить 9,65 г.

Третій наконечник стріли (рис. 2, 3) має довжину 9 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 5,5 см, довжина черешка – 3,5 см. Грані наконечника стріли симетричні і мають довжину 0,3 см. Товщина однієї грані – 0,4 см. Довжина від початку бронебійного вістря до лопастних отворів – 2,5 см. Черешок наконечника стріли є деформованим, що вплинуло і на форму наконечника стріли, внаслідок чого упор зберігся з одного боку на довжину 0,3 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 1 см, найбільший діаметр деформованого черешка становить 0,6 см. Пропорції наконечника – 1:9. Маса – 8,85 г.

Четвертий наконечник стріли (рис. 2, 4) має довжину 9 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,5 см, довжина черешка – 4,5 см. Довжина граней наконечника стріли становить 0,7 см. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів 2 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,8 см, діаметр черешка – 0,5 см.

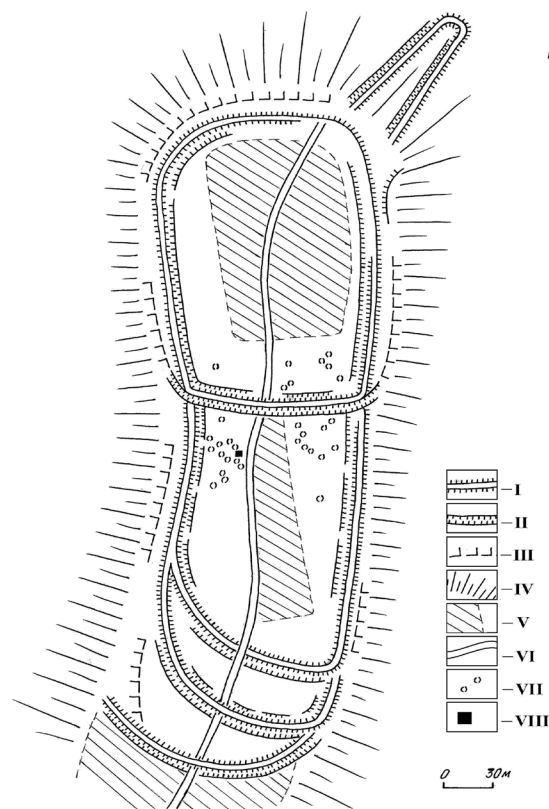

Рис. 1. План городища в с. Рухотин (уроч. Корнешти) – за С. Пивоваровим, М. Льківцем: I-вал, II-рів, III-ескарп, IV-стрімкий схил, V-розорана площа, VI-грунтова дорога, VII-западни напівземлянок, VIII-розкопане житло.

Пропорції наконечника становлять 1:9. маса наконечника – 8,85 г. Наконечник не деформований.

П'ятий наконечник стріли (рис. 2, 5) має довжину 8,4 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату становить 4,9 см, до черешка – 5,5 см. Довжина черешка – 2,9 см. Грані наконечника стріли мають довжину 0,3 см. Товщина їх становить 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,4 см. Найбільший діаметр упора наконечника стріли становить 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника стріли становлять 1:8 см. Маса – 10,05 г. Наконечник не деформований.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 6) має довжину 8,3 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,5 см, до черешка – 0,7 см. Довжина черешка становить 3 см. Грані наконечника стріли симетричні, і мають довжину 0,6 см. Товщина однієї грані становить 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів становить 2,3 см. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Діаметр бойового бронебійного вістря наконечника стріли становить 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:8, а маса – 9,15 г. Наконечник деформований.

Сьомий бронебійний наконечник стріли (рис. 2, 7) має довжину 8,1 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,5 см, до черешка – 5,1 см. Довжина черешка – 3 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,6 см. Товщина граней – 0,2 см. Довжина від початку бронебійного вістря до лопастних отворів становить 1,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойового бронебійного вістря наконечника становить 0,7 см, а найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 5,35 г. Наконечник дещо пошкоджений та деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 8) має довжину 7,7 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 5,5 см, довжина черешка – 2,2 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,5 см. Товщина граней – 0,3 см. Довжина від початку бронебійного вістря до початку отворів – 3,7 см. Найбільший діаметр упора – 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря становить 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:8, маса – 9,55 г. Черешок наконечника пошкоджений та деформований.

Дев'ятий наконечник стріли (рис. 2, 9) має довжину 7,3 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,7 см, довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,7 см. Товщина граней наконечника – по 0,2 см кожна. Довжина від початку бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Упор у наконечника відсутній. Діаметр бойового бронебійного вістря – 1 см. Найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника стріли становлять 1:7, маса – 5,55 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 10) має довжину 6,7 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,1 см, до черешка – 4,7 см. Довжина черешка – 2 см. Грані наконечника симетричні. Довжина їх – 0,8 см кожна. Товщина грані – 0,3 см. Довжина від деформованого бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,1 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см. Найбільший діаметр деформованого черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника стріли – 1:7, маса – 6,6 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 11) має довжину 6,7 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4 см, до черешка – 4,6 см. Довжина черешка – 2,1 см. Грані наконечника симетричні. Їх довжина становить 0,4 см кожна. Товщина кожної грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2 см. Найбільший діаметр упора наконечника – 0,6 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,8 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 7,4 г.

Дванадцятий наконечник стріли (рис. 2, 12) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до черешка – 4,2 см. Довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину 0,4 см кожна. Товщина однієї грані – 0,4 см. Довжина від бронебійного вістря до початку лопастних отворів – 2,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,8 см. Діаметр бойового бронебійного вістря – 0,9 см, а найбільший діаметр черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника стріли – 1:7, маса – 7,3 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 13) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,6 см, до черешка – 4,2 см. Довжина черешка – 2,6 см. Грані наконечника симетричні. Їх довжина становить 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронебійного

вістря до початку лопастних отворів – 2,6 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 5,8 г. Наконечник деформований.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 14) має довжину 6,2 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,5 см, до черешка – 4,3 см. Довжина черешка – 1,9 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 2 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,8 см, а найбільший діаметр черешка – 0,6 см. Пропорції наконечника стріли – 1:6, маса – 6,8 г.

П'ятнадцятий наконечник стріли (рис. 2, 15) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,7 см, до черешка – 5,2 см. Довжина черешка – 1,6 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,7 см кожна. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 2,4 см. Упор наконечника пошкоджений. Діаметр бойового бронейного вістря становить 0,7 см, а найбільший діаметр деформованого черешка – 0,4 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 7,75 г.

Інший наконечник стріли (рис. 2, 16) має довжину 6,8 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,8 см, до черешка – 4,4 см. Довжина черешка становить 2,4 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,6 см. Товщина однієї грані становить 0,4 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, найбільший діаметр черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:7, маса – 4,2 г.

Наступний наконечник стріли (рис. 2, 17) має довжину 6,4 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 4,2 см, до черешка – 4,7 см. Довжина деформованого черешка – 1,7 см. Грані наконечника пошкоджені, симетричні, кожна з яких має довжину по 0,5 см. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 1,8 см. Найбільший діаметр упора – 0,4 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, а найбільший діаметр деформованого черешка – 0,3 см. Пропорції наконечника – 1:6, маса – 4,1 г.

Вісімнадцятий наконечник стріли (рис. 2, 18) є пошкодженим і має довжину 5 см. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 3,6 см, до черешка – 4,2 см. Довжина пошкодженого черешка – 0,8 см. Грані наконечника симетричні і мають довжину по 0,5 см кожна. Товщина однієї грані – 0,2 см. Довжина від бронейного вістря до початку лопастних отворів – 1,9 см. Найбільший діаметр упора – 0,7 см. Діаметр бойового бронейного вістря – 0,7 см, а найбільший діаметр пошкодженого черешка – 0,5 см. Пропорції наконечника – 1:5, маса – 5,75 г.

Останній з виявлених наконечників даного типу (рис. 2, 19) має довжину 6 см. Наконечник пошкоджений. У нього відсутня верхня частина, а черешок – деформований. Довжина від вістря бойової головки до початку перехвату – 1,9 см, до черешка – 2,2 см. Довжина черешка – 3,8 см. Грані наконечника симетричні, кожна з яких має довжину по 0,4 см. Товщина однієї грані – 0,3 см. Довжину від бронейного вістря до початку лопастних отворів визначити не можливо, а відстань від початку наконечника до перехвату – 1,9 см. Найбільший діаметр упора – 0,6 см. Найбільший діаметр деформованого черешка – 0,4 см. Приблизні пропорції наконечника – 1:8, маса – 4,5 г.

Усі вищеперераховані наконечники стріл, за типологією О. Медведєва, відносяться до типів 17 та 18, а саме – кілеподібні вузькі трьохлопастні, де бойова головка наполовину, а то й на чверть є трьохгранною. Отвори в лопастях одразу ж переходять у черешок. О. Медведєв стверджував, що період поширення подібних наконечників стріл – VIII-IX ст. Дослідник вважав, що на початку X ст. вони виходять з ужитку [23, с. 43]. А. Криганов виділив даний тип наконечників стріл в окремий тип 3 – кілевидні вузькі, відділ 1 – трьохлопастні. Період їх побутування дослідник визначив у межах VIII-IX ст. [19, с. 98-114]. В. Аксьонов, використовуючи археологічні матеріали з Сухогомольшанського могильника, відсунув межі їх побутування до рубежу VII-VIII ст. (рис. 4, 1-9) [4, с. 113; 24, с. 119]. Вони також були виявлені у с. Вознесенка, на Новосанжарському археологічному комплексі та біля с. Лагері [3, с. 34-40]. Дослідник вказав, що відомі кілька екземплярів, які датуються V-VI ст. Аналогічні наконечники стріл були виявлені на Пастирському городищі О. Приходнюком загальною кількістю

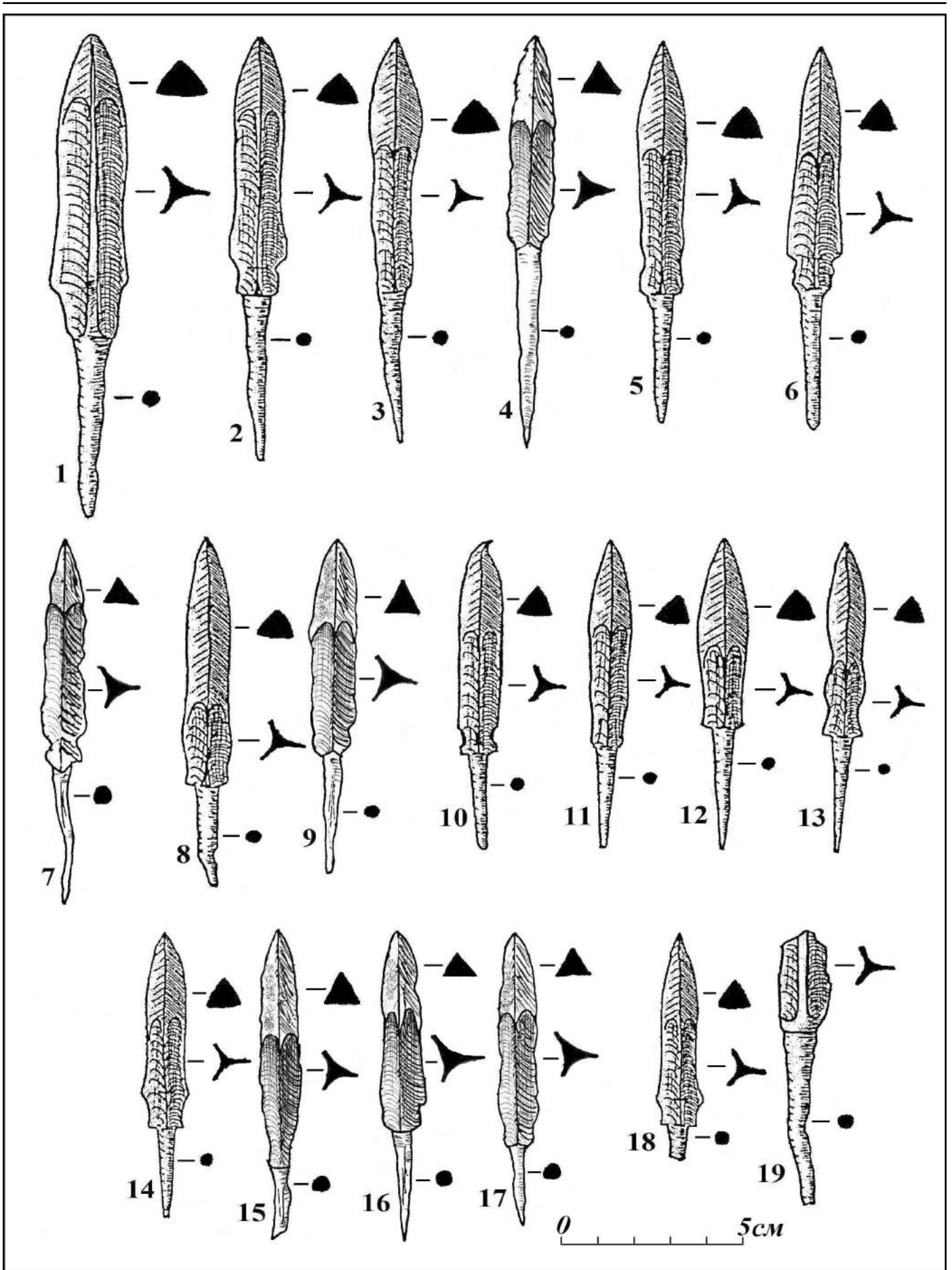

Рис. 2. Бронбійні наконечники стріл з Рухотина (уроч. Корнешти) – за С. Пивоваровим, М. Ільківим, В. Калініченком.

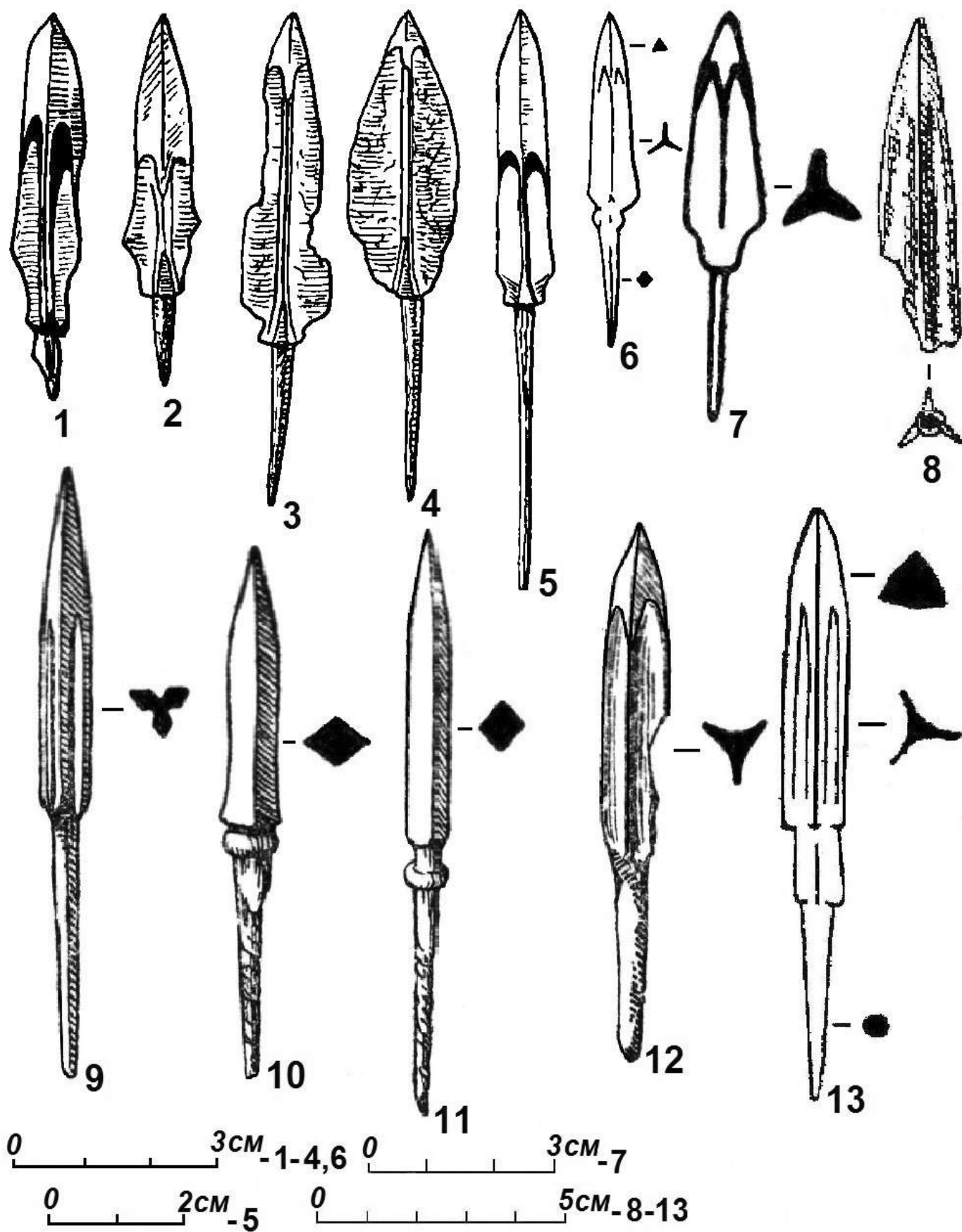

Рис. 3. Наконечники стріл зі Східної Європи: 1-5 – могильник Дюрсо: 1 – друга половина VI ст. – перша половина VIII ст.; 2-4 – перша половина VIII ст.; 5 – початок IX ст. (за А. Дмитрієвим); 6 – Борисовський могильник (кінець VIII – початок IX ст.) (за А. Дмитрієвим); 7 – городище біля с. Сидорова (за В. Міхеєвим); 8 – поховання № 52 у с. Желовці (Середнє Подунав'я) (за З. Жилінською); 9-12 – Новопокровський могильник (за Ю. Кухаренком); 13 – поселення Замятіно-7 (за А. Обломським).

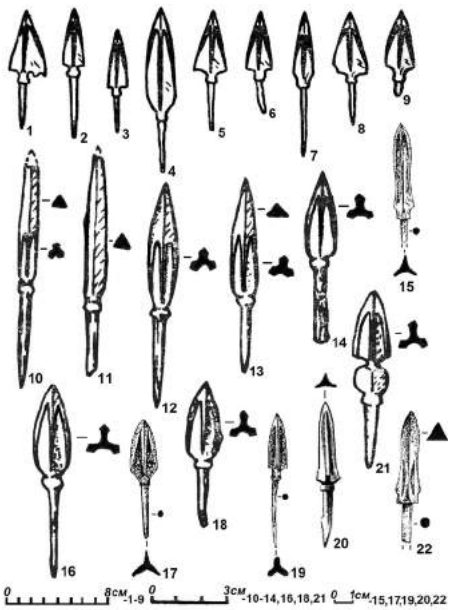

Рис. 4. Наконечники стріл зі Східної Європи: 1-9 – Сухогомольшанський могильник (за В. Міхеевим); 10-14, 16, 18, 21 – поселення біля с. Кочеток (за В. Міхеевим); 15, 17, 19, 22 – Золотаревське поселення (за Г. Белорибкіним); 20 – Дмитрівський археологічний комплекс (за С. Плетньовою).

6 екземплярів (рис. 5, 16-18) [28, с. 28]. Дослідник зазначив, що такі вістря були типовим спорядженням лучника-кочовика [28, с. 28]. Вони набули поширення у VII-VIII ст. від Північного Кавказу до Середньої Європи. О. Приходнюк стверджував, що даний тип наконечників стріл був знайдений на кочівницьких могильниках Сегвар, Гайдудороч, Сінпетру [28, с. 28]. Схожий наконечник був знайдений під час досліджень 3. Жилінської у Желовцях в похованні № 52 (рис. 3, 8) [30, s. 193]. Значно рідше вони трапляються на слов'янських пам'ятках. С. Плетньова за матеріалами Дмитрівського археологічного комплексу також датувала подібні наконечники стріл кінцем VIII – початком IX ст. (рис. 4, 20) [27]. В. Міхеев вказував, що подібні наконечники стріл були виявлені у с. Кочеток (рис. 4, 10-14, 16, 18, 21), на Сидоровському городищі (рис. 3, 7). Датуються вони VIII-IX ст. [24, с. 123, 126] На підставі знахідок з Новопокровського могильника Ю. Кухаренко датував подібні наконечники стріл VII-VIII ст. (рис. 3, 9-12) [21, с. 33-50]. Г. Белорибкін на основі матеріалів з Золотаревського поселення також вказав на хронологічний період існування даних наконечників стріл VIII-IX ст. (рис. 4, 15, 17, 19, 22) [6, с. 116-120]. Okремо варто сказати про знахідку 7 наконечників стріл, які входили до складу скарбу і були виявлені поблизу с. Суха Гомольша (рис. 5, 1-15). В. Колода датував їх кінцем VIII – початком IX ст. А. Дмитрієв на основі знахідок з Борисовського могильника датував даний тип наконечників стріл рубежем VIII-IX ст. (рис. 3, 6) [20, с. 245]. Okрім того, аналогічні наконечники стріл були виявлені у с. Цебельда в Абхазії. Датуються вони кінцем IV-V ст. [8, с. 116-132; 9, с. 121-164]. В Подунав'ї подібні наконечники стріл відомі в комплексах V ст. Використовувалися

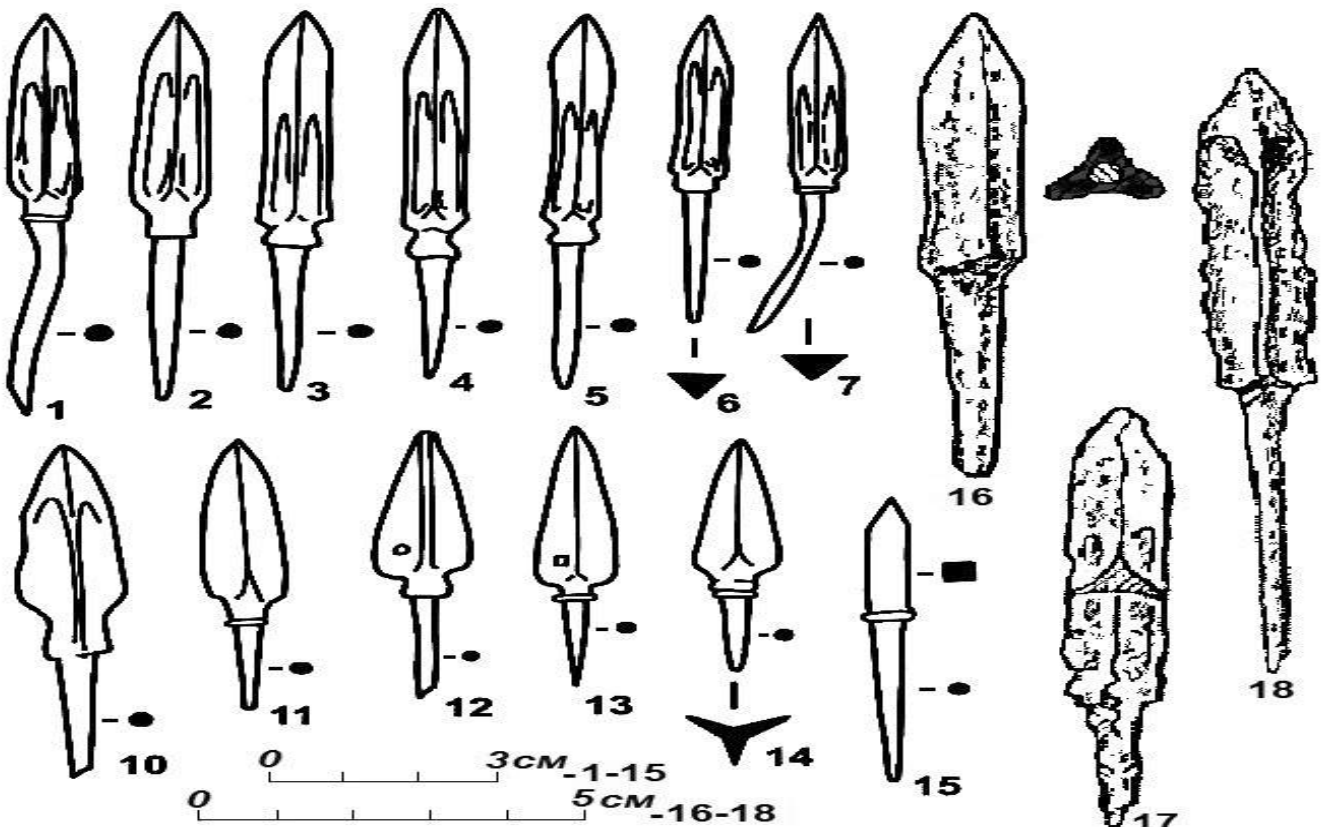

Рис. 5. Броневі наконечники стріл зі Східної Європи: 1-15 – біля с. Суха Гомольша (за В. Колодою); 16-18 – Пастирське городище (за О. Приходнюком).

вони досить довго. На поселенні Мангуп в Криму аналогічний наконечник був виявлений в шарі IX ст. Відомий також один екземпляр з поселення Замятіно-7 (рис. 3, 13) [26, с. 146].

Еталонною пам'яткою, яка дозволяє досить чітко простежити хронологію побутування даного типу наконечників стріл є пам'ятка, яка увійшла в історіографію, як могильник Дюрсо. Він знаходиться на північному заході Кавказьких гір у північно-східному Причорномор'ї. За виявленими там матеріалами дослідники виділяють 4 хронологічні горизонти могильника. Наконечники стріл були виявлені в кочівницьких похованнях, які відносяться до двох останніх періодів – VIII та IX ст., відповідно (рис. 3, 1-5) [13, с. 52-57; 20, с. 200-206, 252, 253, 256]. Таким чином, хронологічно наконечники стріл з Рухотина можна віднести до кінця VIII – початку IX ст. Етнічну приналежність наконечників даного типу визначити складно, так як більшість з них були виявлені у різноетнічних могильниках, та на городищах з різноетнічними матеріалами. В цьому аспекті дуже важливим є могильник Дюрсо, який дозволяє принаймні поставити питання про етнічну приналежність даного типу наконечників стріл. Більшість з виявлених екземплярів були знайдені у болгарсько-хазарських похованнях [1, с. 116-117; 5, с. 191-218; 10; 12, с. 229-232; 29, с. 98-108]. Один наконечник – у похованні VIII ст., інші – у похованнях IX ст. Загалом, регіон північно-східного Причорномор'я дає важливі археологічні матеріали щодо військової справи населення Європи та Азії у період раннього середньовіччя.

Таким чином, наявність кочівницьких наконечників стріл з Рухотинського городища дозволяє припустити, що військовий контингент, який перебував, або брав участь в штурмі укріплення складався з професійних воїнів, які володіли досить потужним й передовим для того часу озброєнням дальнього бою. До проведення більш масштабних розкопок городища стверджувати конкретно про його належність складно. Комплекси озброєння, знайдені на пам'ятці, знаходять численні аналоги серед слов'янського, скандинавського озброєння та в матеріалах Першого Болгарського царства та Великої Моравії. В будь-якому разі вони дозволяють з інших позицій поглянути на історію Середнього Подністров'я та віддзеркалюють складні та суперечливі процеси, які відбувалися в Східній Європі у VIII-X ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Воронов Ю.Н., Бгажба О.Х. Крепость Цибилуим—один из узлов Кавказского лимеса юстиниановской эпохи // ВВ. – 1987. – Т. 48. – С. 116-132.
2. Воронов Ю.Н., Шенкао Н.К. Вооружение воинов Абхазии IV-VII вв. // Древности эпохи великого переселения народов V-VIII вв. Советско-венгерский сборник. – М.: Наука, 1982. – С. 121-164.
3. Генинг В.Ф., Халиков А.Х. Ранние Болгары на Волге (Больше-Тарханский могильник). – М.: Наука, 1964. – 201 с.
4. Дегтярь А.К. Комплекс из погребения воина у с. Кочеток на Северском Донце // СА. –1984. – № 2. – С. 239-243.
5. Джигунова Ф.К. К вопросу об этнической принадлежности раннесредневековых погребений с сожжениями в западном Передкавказье // Степи Евразии в древности и средневековье. – СПб.: Изд-во Государственного Эрмитажа, 2003. – С. 229-232.
6. Дмитриев А.В. Могильник эпохи переселения народов на р. Абрау-Дюрсо // КСИА. – 1979. – Вып. 158. – С. 52-57.
7. Калініченко В.А., Пивоваров С.В. Середньовічні предмети озброєння дальнього бою з Рухотинського городища (уроч. Корнешти) // Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Черемош, 2014. – Вип. 5. – С. 254-277.
8. Ковалевская В.Б. Кавказ и аланы. Века и народы. – М.: Наука, 1984. – 192 с.

Рис. 6. Вершник Хазарського каганату з болгаро-аланської родини. Кінець IX – початок X ст. (Дмитрієвський археологічний комплекс, катакомба № 52) (за О. Федоровим).

9. Колода В.В. Ещё одна группа салтовских артефактов из Сухой Гомольши // Салтово-маяцкая археологична культура: проблеми та дослідження: збірник наукових праць, присвячених проблемам та перспективам салтовознавства. Випуск 2. – Харків: Видавець О. Савчук, 2012. – С. 30-36.
10. Комар О.В., Сухобоков О.В. Військова справа Хазарського каганату // Нариси з воєнної історії давньої України. – К., 2005. – С. 212-231.
11. Криганов А.В. Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // Археологія. – 1993. – № 2. – С. 52-62.
12. Крыганов А.В. Вооружение и войско населения салтово-маяцкой культуры (по материалам могильников с обрядом трупосожжения) // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1989. – С. 98-114.
13. Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья (IV-XIII вв.) // Археология СССР. – М.: Наука, 2003. – 533 с.
14. Кухаренко Ю.В. Новопокровський могильник і поселення // Археологія. – 1952. – Т. 6. – С. 33-50.
15. Лаптев О.О., Аксьонов В.С. Салтово-маяцький кремаційний могильник біля с. Кицівка на Харківщині // Археологія. – 2012. – № 4. – С. 95-109.
16. Медведев А.Ф. Ручное метательное оружие (лук, стрелы, самострел) // САИ. – Вып. Е1-36. – М., 1966. – 180 с.
17. Михеев В. Подонье в составе Хазарского каганата. – Х.: Вища школа, 1985. – 147 с.
18. Михеев В.К. Сухогомольшанский могильник // СА. – 1986. – № 3. – С. 158-173.
19. Острая Лука Дона в древности. Замятинский археологический комплекс гуннского времени (Раннеславянский мир. Вып. 6). – М.: Наука, 2004. – 330 с.
20. Плетнева С.А. На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. – М.: Наука, 1989. – 288 с.
21. Приходнюк О.М. Пастирське городище. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина ІА НАНУ, 2005. – 244 с.
22. Тортіка О.О. Військова справа протоболгарських племен Східної Європи у дохазарські часи (V-VII ст. н.е.) // Східний світ. – 2003. – № 4. – С. 98-108.
23. Čilinská Z. Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. – Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej académie vied, 1973. – 257 s.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

ВВ – Византийский временник. Москва
КСИА – Краткие сообщения Института археологии. Москва
СА – Советская археология. Москва
САИ – Свод археологических источников. Москва

Ігор Прохненко

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
стародавнього світу і середніх віків ДВНЗ
Ужгородського національного університету
м. Ужгород

КАХЛЯНА ПІЧ 4 КОРОЛІВСЬКОГО ЗАМКУ НЯЛАБ

У польовому сезоні 2014 року археологічною експедицією Ужгородського національного університету досліджувався замок Нялаб, розміщений біля селища Королево Виноградівського району Закарпатської області України. На території центральної частини пам'ятки, у кімнаті 2, виявлений завал кахляної печі, зведеної на початку XVII ст. До її конструкції входили: основа з туфових блоків і цегли, мископодібні кахлі, коробчасті екземпляри з рослинним орнаментом, ізразці з зооморфними (єдиногоги, міфічні півні) зображеннями, пластинчасті кахлі з арфоподібними наліпами з верхнього обрамлення печі, а також масивний керамічний димар.